

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯКОСТІ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто психологічні особливості якості життєвого простору особистості. Розкрито зміст поняття життєвий простір особистості та визначено структурні елементи життєвого простору: простір біологічний, простір соціальний та простір психологічний. Якість життя виступає основною характеристикою життєвого простору особистості та розглядається зі сторони об'єктивного, суб'єктивного, об'єктивно-суб'єктивного підходів.

Ключові слова: *життєвий простір особистості, середовище, простір, якість життя, суб'єктивна якість життя.*

Постановка наукової проблеми. Проблема дослідження життєвого простору особистості є однією з ключових проблем світової психологічної науки. Починаючи з ХІХ століття чимало науковців намагались з'ясувати суть даного феномену, аналізуючи його в різних підходах. В контексті вивчення в життєвому-просторі особистості взаємодію і взаємовплив соціально-психологічних, економічних, та інших феноменів основною характеристикою визначають якість життєвого простору. Таким чином проблема якості життєвого простору виступає однією із найважливіших міждисциплінарних проблем сучасної науки.

Метою нашого дослідження є теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення проблеми якості життєвого простору особистості.

Аналіз попередніх джерел. Теоретичні основи вивчення життєвого простору, а також широко використовувані у психологічній науці аналоги - "життєвий світ", "середовище", "зона", "психологічне поле" і т.д. закладені в класичних роботах А. Адлера, Е. Богардуса, Г. Зіммеля, К. Левіна, П. Сорокіна, С. Л. Рубінштейна, та інших.

Життєвий простір як структура, яка задається системою відносин людини до світу відбивається в роботах Д. А. Леонтєва, Г.П. Щедровицького, Ф.Е. Василюка, Л.А. Александрової, В.В. Бодрова, К.В. Килимника, О.В. Матвієнко, Ю.М. Швалба, І.П. Шкуратової, та ін.

Розуміння різноманітних видів життєвого простору (психологічного, соціального, біологічного, комунікативного, особистісного

та ін.) або уявлень про його окремі виміри активно розробляються на сьогодні в дослідженнях Ю.М. Забродіна, А.Л. Журавльова та А.Б. Купрейченко, С.К. Нартової-Бочавер, О.Н. Паніної та Ю.Г. Панюкової, Н.Р.Саліхової, Т.М. Титаренко, Д.І. Фельдштейна та ін.

Так Т.М. Титаренко досліджуючи простори життєвого світу і його типи пише: “Життєвий світ особистості - це не лише людина у її минулому, теперішньому і майбутньому, а ще й людина серед людей. Це людина, що визначає міру самореалізації тих, хто поруч із нею. Водночас це й людина, міру самореалізації якої визначають інші люди. Люди, які можуть обмежувати і стимулювати, сприяти і заважати, надихати і штовхати у прірву самознання. Поза людським оточенням, поза взаєминами життєвий світ неможливо собі уявити”. [6, с. 56]

З цього стає очевидним, що, якщо людина живе водночас у кількох різних за своїми ознаками часах, то так само вона перебуває водночас у кількох просторах.

Ми пропонуємо виділити три основні види життєвого простору: біологічний, соціальний та психологічний. У процесі життєдіяльності особистості дані три простори виступають у постійній взаємодії та взаємодоповнюють один одного, створюючи в сукупності для особистості єдиний життєвий простір особистості.

У екологічній психології взаємовплив біологічного, соціального, психологічного простору на особистість та особистості на дані простори розглядають у системі відношень Людина - Світ. Важливе значення для нашого дослідження мають роздуми Ю.М. Швалба. Згідно його теорії поняттям, що характеризувало б взаємовідношення «Людина – Світ» може виступати поняття «наколишнього середовища» та «простору» (або синонімічне у Ю.М. Швалба «сфери життєдіяльності особистості»). При цьому автор пропонує розуміти навколишнє середовище, як систему усвідомлених умов існування, які безпосередньо впливають на спосіб організації життєдіяльності людей. Важливим, на переконання вченого, є те, що і у психологічних, і у соціологічних теоріях стверджується: самі по собі об'єкти простору не створюють. Для цього необхідне специфічне «накладання» вектора особистісних або соціальних ставлень, які й структурують об'єкти відносно один одного, тобто створюють «простір» [8, с. 217].

Проаналізувавши поняття «життєвий простір» та враховуючи точку зору Ю.М. Швалба, ми відзначаємо, що життєвий простір особистості - це комплексне поняття, яке виникає в результаті взаємовідносин «Людина-Світ» та одночасних взаємовпливів особистості на середовище та середовища на особистість, які завжди мають індивідуальний характер та базуються на основі попереднього досвіду.

Основною характеристикою життєвого простору особистості виступає категорія якості життя особистості, за допомогою якої досліджуються об'єктивні та суб'єктивні оцінки життя людини. Якість життя життєвого простору особистості є поняттям багатозначним, у зв'язку з цим, його трактування в основному залежить від теоретичної позиції дослідника і обраних ним критеріїв, які описують цю якість.

Підкреслюючи необхідність особливої уваги дослідників до цієї проблеми, Е. Е. Задесенець і Г. М. Зараковській, відзначають, що у «світовій цивілізації почався новий етап розвитку - просування людства до «епохи якості». Сенс його полягає в тому, що якість у всіх її аспектах економічному, екологічному, соціальному, політичному, технологічному, психологічному - розглядається як необхідна умова забезпечення сталого розвитку цивілізації, поліпшення довкілля, вдосконалення самої людини. Кількісне збільшення окремих показників рівня життя сьогодні не вирішує проблеми. Потрібні критерії, які дозволили б брати до уваги весь спектр потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій громадян. Саме таким критерієм виступає якість життя» [3, с. 7].

Якість життя розглядається як категорія, що характеризує умови життя і орієнтована на оцінку рівня задоволення потреб, які не піддаються прямому кількісному вимірюванню; якість життя відображає людський досвід, а критерії якості життя - це вимірювання сфер життя, в яких люди відчувають різні рівні задоволення або незадоволення (задоволення - біль, щастя - нещастя і т. п.).

С. В. Кондрашенкова стверджує, що в дослідженнях якості життя існуючі підходи до вивчення якості життя можна поділити на три основних напрямки: об'єктивний, суб'єктивний, об'єктивно-суб'єктивний.[2,с.5]

Якість життя як об'єктивна характеристика, яка визначає матеріальні умови і засоби життєзабезпечення людини. У структуру якості життя в цьому контексті включаються такі характеристики, як якість харчування, комфорт житла, стан навколишнього середовища, рівень охорони здоров'я, освіти, сфери обслуговування населення та ін. Мова йде скоріше не про «якість життя», а про «рівень життя», який визначається кількісними показниками. [2, с.3]

Так О.М. Паламарчук, досліджуючи соціальну якість життя городянина, пише: «Об'єктивна сторона якості життя – це сукупність умов життєдіяльності городянина в конкретному місті, які визначаються якісними характеристиками соціально-економічних явищ і процесів, їх здатністю задовольняти ті чи інші потреби індивіда, соціальної групи, спільності, які, в свою чергу, залежать від рівня розвитку міста.[4, с.2]

Підкреслюється, що оцінка проблемності чинників якості життя населення з позиції об'єктивного моніторингу не завжди збігається з суб'єктивною оцінкою значущості цих чинників. Як значущих індикаторів якості життя при цьому розглядають: ставлення особистості до власного соціального статусу і рівень його усвідомлення, співвідношення між уявленнями особистості про можливості та соціальні гарантії і представлених державою можливості і соціальних гарантій, особливості соціально практичних відносин індивіда із зовнішнім світом, суб'єктивна оцінка власного благополуччя, проблеми навколишнього середовища, особистої і національної безпеки, політичні, економічні свободи і інші показники, важко піддаються кількісному вимірюванню.

Якість життя як суб'єктивна характеристика представляє собою оцінне ставлення людини до життєвих умов, різним матеріальним і культурним благам. Так, Всесвітня Організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає якість життя як сприйняття людьми свого положення в житті в залежності від культурних особливостей і системи цінностей і в зв'язку з їх цілями, очікуваннями, стандартами і турботами [2, 4]. В даному випадку мова йде скоріше про «суб'єктивне благополуччя», «суб'єктивну задоволеність». При суб'єктивістському підході акцент ставиться на вивченні внутрішнього світу людини, ступеня задоволення індивідуальних потреб, суб'єктивних оцінках життя, окремих сферах і аспектах життєдіяльності.

Якість життя як поєднання об'єктивних і суб'єктивних характеристик, охоплює всю кількість сторін, умов і відносин в системі «людина - життя - засоби і умови життя». [5, 6]. Даний напрям здається найбільш раціональним, оскільки здатний об'єднати комплекс різнорідних чинників, що визначають якість життя. Концепція якості життя, що розробляється під ВНДІТЕ більше 15 років, відноситься саме до цього напрямку: головним критерієм якості життя, на погляд дослідників, слід вважати не тільки єдність, але й рівновагу, рівноправність двох сторін цієї якості об'єктивну і суб'єктивну. «Об'єктивною основою якості життя є природні і економічні чинники, соціальні інститути та продуктивна діяльність людей. Вони визнають умови життєдіяльності та можливість самореалізації людського потенціалу. Проявляється ж якість життя в суб'єктивній задоволеності людей своїм життям, в характеристиках, властивих людському життю як біологічному, психологічному (духовному) та соціальному явищу» [5, с. 10].

Дія даних факторів комплексна, а їх тісний взаємовплив, взаємодія і перетин дозволяє зберігати достатні можливості для компенсації.

На сьогоднішній день проблема якості життя розглядається також з позицій соціологічного (У. Джеймс, Е. Дюркгейм, Дж. Дьюї,

А. Тофлер, Р. Хавігхерст, Дж. Форрестер та ін.), медичного (Ф.Т. Агєєв, В.В. Бредер, Е.А. Бобров, Л.І. Вассерман, Т.І. Іонова, А.А. Новик та ін.), економічного підходів (А. Г. Аганбегян, В. Н. Бобкова, І. До . Дежина, А. Г. Зельднер, В. В. Кисельової, В. М. Кудрова, Д. С. Львова, А. І. Татаркіна і ін.), в яких, традиційно, пріоритет віддається зовнішніми показниками, що відображають якість життя різних верств населення, соціально-економічного, психологічного, суб'єктивно-середовищного підходу та ін.

У психології механізми якості життя традиційно розглядаються переважно з позиції динамічного підходу. Якість життя при цьому визначається як безперервна діяльність по задоволенню широкого спектру потреб і результат цієї діяльності. Так, Е. Аллардт, спираючись на теорії мотивації А. Маслоу та Е. Фромма, вважає, що якість життя досягається за рахунок задоволення трьох базових потреб «мати», «любити», «бути». З позиції представників екзистенціалізму (У. Баррета, А. Камю, Г. Марселя, Ж.-П. Сартра, М. Хайдегера, К. Ясперса), основним критерієм забезпечення якості життя є зрілість особистості, що виражається, в тому числі, в відкритості досвіду і готовності приймати факт об'єктивного обмеження можливостей саморозвитку і самореалізації, неминучість екзистенціальної тривоги і впоратися з ними. У вітчизняній науці проблематика якості життя піднімається в роботах Ю. М. Беленкова, Н.Ф. Борисенко, Т.Ю. Захарова, А.С. Ревайкіної, що зробили спробу створення інтеграційного підходу до опису якості життя в цілому і окремої людини зокрема. В контексті суб'єктивно-середовищного підходу переважає розгляд людини і світу як взаємодіючих і взаємопроникаючих несуперечливих систем. Ю. Швалб, М. Заброцький, О. Килимник, К. Костюкова та О. Матвієнко стверджують, що властивості якості життя особистості, групи, населення формуються й проявляються у взаємодії з середовищами життєдіяльності. Ключовим при цьому є той факт, що при такому розумінні якості життя і середовище, і окремий індивід (або група, яка виступає як цілісне утворення) виступають як рівнозначні компоненти єдиної системи, побудованої на принципі зворотного зв'язку. Характеристики суб'єкта і середовища, заломлюючись через індивідуальну/суспільну свідомість, перетворюються в складну систему відносин людини, лежать в основі діяльності, спрямованої на досягнення оптимальної (з точки зору суб'єкта) якості життя. Реалізація ж цієї діяльності, в свою чергу, впливає як на зовнішні умови, так і на особливості відносин і самовідношення особистості, при цьому зміна одного з компонентів цієї структури потенційно може привести до зміни всієї системи.

О. Вернік, А. Львовичника, О. Рудоміно-Дусятська, Ю. Швалб, розглядають феномен якості життя під кутом зору сучасних ноосферних запитів і вимог; висвітлюють питання психологічного впливу

умов життєдіяльності чи, іншими словами, різних за своїм змістом середовищних просторів на якість життя людини. Таке включення еколого-психологічних чинників якості життя в цілісний контекст психологічної детермінації цього феномену, на думку Ю. Швалба, дозволяє вирішити питання структури еколого-психологічних чинників, розробки підходів до оцінки їх впливу на якість життя різних суб'єктів [8].

Під екологічною якістю життя О.М. Паламарчук розуміє індивідуальне співвідношення екологічних цілей особистості в суспільстві, його екологічних планів і екологічних можливостей із становищем індивіда у житті міста в контексті екологічної культури та системи екологічних цінностей цього міста. Категорія «якість життя» включає всі аспекти взаємодії городянина і суспільства, а також взаємодії з іншими суб'єктами; дає якісну характеристику способу функціонування городянина у місті. [4].

Одним із найбільш значимих для забезпечення якості життя, таким чином, виступає фактор поведінкової активності особистості, який відображається в виборі людиною стратегії взаємодії з середовищем, умінні приймати рішення, брати на себе відповідальність за прийняті рішення і, як наслідок, формування образу життя в межах області реалізації можливостей середовища і індивіда. В цьому зв'язку суб'єктивно-середовищний підхід

сприяє не тільки визначенню системи значимих показників якості життєвого простору як з точки зору окремої особистості, так і з позиції суспільства в цілому, але і дозволяє з'ясувати механізми формування оцінок цих показників на макро і мікро рівнях усвідомлення умов життєдіяльності.

Висновки. Підсумовуючи все вище викладене, можемо зробити висновки, що життєвий простір особистості розглядається у системі відношень Людина - Світ та позначає взаємовплив біологічного, соціального, психологічного простору на особистість та особистості на дані простори. Основною характеристикою життєвого простору особистості виступає якість життя даного простору. Сучасні дослідження якості життя носять міждисциплінарний характер, що, безумовно, дозволяє отримати більш комплексну картину якості життя людини, але при цьому певним чином ускладнює узагальнення матеріалів. Міждисциплінарність вивчення якості життя накладає свій відбиток і на різноманітні підходи до якості життя як до явища дійсності. На наш погляд, найбільш доцільним напрямком вивчення якості життя є облік як об'єктивних, так і суб'єктивних його параметрів в їх взаємодії і взаємовпливі. У зв'язку з цим представляється перспективним вивчення якості життя в контексті суб'єктивно-середовищного підходу - якість життя як сукупність властивостей системи "людина - світ".

Так, змістом якості життя є і спосіб життя, і рівень життя, і навколишнє середовище, збагачені якісними оцінками. Відзначимо, що категорія якості стає символом прогресу і виживання цивілізації. Якість життя поступово стає центром, ядром соціально - психологічних та інших досліджень.

Список використаних джерел

1. Качество жизни людей и окружающая среда. ГЕО-4, информационный бюллетень 2. – Union Nation Environment Programme, 25.10. 2007. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.unep.org/geo/geo4>
2. Кондрашенкова С. В. Феномен качества жизни с точки зрения субъектно-средового подхода // Вестник КРАУНЦ. Гуманитарные науки. 2012. №2 (20). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-kachestva-zhizni-s-tochki-zreniya-subektno-sredovogo-podhoda>
3. Кулайкин В. И., Задесенец Е. Е., Зараковский Г. М. Концепция качества жизни как инструмент управления социально-экономическим развитием России [Электронный ресурс] // Россия: путь к социальному государству: материалы Всерос. науч. конф., Москва, 6 июня 2008 г. – URL: www.rusrand.ru/Dokladi2/ Kulaikin.pdf
4. Паламарчук О. М. Психологічні впливи процесів екологізації на формування соціальної якості життя [Електронний ресурс] / О. М. Паламарчук – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ecopsy.com.ua/data/conf/conf15/jrn/pdf/15.pdf>.
5. Сурикова Я. А. Проблема качества жизни с позиции субъектно-средового подхода // Вестник ЧГПУ. 2012. №12 С.98-109.
6. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: ДП Спеціалізоване видавництво «Либідь», 2003. – 376 с.
7. Швалб Ю. М. Еколого-психологічні виміри способу життя / Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2005. – Т. 7. Екологічна психологія – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 294-301.
8. Швалб Ю. М. К определению понятий среды и пространства жизнедеятельности человека / Ю. М. Швалб // Екологічна психологія / За ред. Швалба Ю.М / Ю. М. Швалб. – Київ: Сталкер, 2006. – (Хрестоматія). – С. 490.
9. Ширяева О. С. Психологическое благополучие личности в экстремальных условиях жизнедеятельности: дис. канд. психол. наук: 19.00.01. – Хабаровск, 2008. – 216 с.
10. Ширяева О. С., Карабанова С. В., Сурикова Я. А. От выживания к полноценному функционированию: новый взгляд на экстремальность // Естественно-научные и гуманитарные приоритеты науки и образования: материалы межрегион. науч.-практ. конф., Петропавловск-Камч., 8–12 февр. 2010 г.: в 2 ч. Ч. 2. – Петропавловск-Камч.: КамГУ им. Витуса Беринга, 2010. – С. 296–302.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Kachestvozhyznylyudeyyokruzhayushchayasreda.GEO-4,ynformatsyonnyy byulleten' 2. – Union Nation Environment Programme, 25.10. 2007. [Электронны resurs] – Rezhym dostupa: <http://www.unep.org/geo/geo4>
2. Kondrashenkova S. V. Fenomen kachestva zhyzny s tochky zreniia sub'ektno-sredovoho podkhoda // Vestnyk KRAUNTS. Humanytarnye nauky. 2012. #2 (20). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-kachestva-zhizni-s-tochki-zreniia-subektno-sredovogo-podkhoda>
3. Kulaykyn V. Y., Zadesenets E. E., Zarakovskyy H. M. Kontseptsyya kachestva zhyzny kak ynstrument upravleniia sotsyal'no-ekonomycheskym razvutyem Rossyy [Электронны resurs] // Rossyya: put' k sotsyal'nomu hosudarstvu: materyaly Vseros. nauch. konf., Moskva, 6 yunyia 2008 h. – URL: www.rusrand.ru/Dokladi2/Kulaikin.pdf
4. Palamarchuk O. M. Psykholohichni vplyvy protsesiv ekolohizatsiyi na formuvannya sotsial'noyi yakosti zhyttya [Elektronnyy resurs] / O. M. Palamarchuk – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.ecopsy.com.ua/data/conf/conf15/jrn/pdf/15.pdf>.
5. Surykova Ya. A. Problema kachestva zhyzny s pozytsyy sub'ektno-sredovoho podkhoda // Vestnyk ChHPU. 2012. #12 S.98-109.
6. Tytarenko T. M. Zhyttyevyy svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti / T. M. Tytarenko. – K.: DP Spetsializovane vydavnytstvo “Lybid”, 2003. – 376 s.
7. Shvalb Yu. M. Ekoloho-psykholohichni vymiry sposobu zhyttya / Yu. M. Shvalb // Aktual'ni problemy psykholohiyi: zb. nauk. prats' Instytutu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka APN Ukrayiny / za red. S. D. Maksymenka. – K.: Milenium, 2005. – T. 7. Ekolohichna psykholohiya – Vyp. 5. – Ch. 2. – S. 294-301.
8. Shvalb Yu. M. K opredeleniyu ponyatyyu sredy u prostranstva zhyznedeyatel'nosti cheloveka / Yu. M. Shvalb // Ekolohichna psykholohiya / Za red. Shvalba Yu.M / Yu. M. Shvalb. – Kyiv: Stalker, 2006. – (Khrestomatiya). – S. 490.
9. Shyryaeva O. S. Psykholohycheskoe blahopoluchye lychnosti v ekstremal'nykh uslovyakh zhyznedeyatel'nosti: dys. kand. psykhol. nauk: 19.00.01. – Khabarovsk, 2008. – 216 s.
11. Shyriaeva O. S., Karabanova S. V., Surykova Ia. A. Ot vyzhyvaniia k polnotsennomu funktsyo-nyrovaniyu: novyy vzgliad na ekstremal-nost // Estestvenno-nauchnye y humanytarnye pryorytety nauky y obrazovaniia: materyaly mezhrehyon. nauch.-prakt. konf., Petropavlovsk-Kamch., 8–12 fevr. 2010 h.: v 2 ch. Ch. 2. – Petropavlovsk-Kamch.: KamHU ym. Vytusa Berynha, 2010. – S. 296–302.

Гончаренко Ю.В. Социально-психологические особенности качества жизненного пространства личности.

В статье рассмотрены психологические особенности качества жизненного пространства личности. Раскрыто содержание понятия жизненное пространство личности и определены структурные элементы жизненного пространства: пространство биологическое, пространство социальное и

пространство психологическое. Качество жизни выступает основной характеристикой жизненного пространства личности и рассматривается с стороны объективного, субъективного, объективно-субъективного подходов.

Ключевые слова: *жизненное пространство личности, пространство, среда, качество жизни, субъективное качество жизни.*

Honcharenko J.V. Socially-psychological features of quality of personality life area.

The psychological features of quality of personality life area are observed. The concept content of personality life area is disclosed and structural elements of life area, such as biology, social and psychological area are determined. It is noted, that the environmental psychology interference of biological, social, psychological area on personality and personality to given areas in the system of relations «A human being – The world» is considered. The main characteristic of personality life area the quality of life is appeared. The problem of the quality of life is a multi-level and complex phenomenon that provokes the existence of different, contradictory each other points of view on the issue of the quality of life in modern scientific literature. These contradictions related to the fact, that the quality of life, being a complex socio-psychological phenomenon, can be considered as a quality in the life of society, the quality of life of a particular social group and the quality of life of the personality. There are qualitative indicators of quality of life, fixing the presence or absence of individual properties and quantitative, which reflect the degree of their expressiveness; traditional or objective indicators, actually-existing facts and conditions of social life that are not related to the evaluations of the people of these conditions and subjective indicators, based on estimates by the people in their life by various indicators.

The quality of life by the subjective- environmental approach is considered. This approach the objective and subjective appraisal of conditions and spheres of personality life activities is included.

Keywords: *life area of the personality, the environment, area, quality of life, the subjective quality of life.*